

anføres i bogens slutning en række trykte kilder, oversigtsværker og nyere specialundersøgelser. En sådan metode kan i høj grad diskuteres, og forf. taler da også selv om bogens foreløbige karakter (s. 192). Alligevel er det en fortrinlig oversigt over konfessionernes opståen i Tyskland og nogle af dets nabolande.

MARTIN SCHWARZ LAUSTEN

Finlands äldsta domböcker. II: Dombok för nedre Satakunta 1550–1552, utg. av Riksarkivet ved JOHN E. ROOS. Helsinki 1964. 296 s.

Medens tingbøger først forordnedes i Danmark 1551, indførtes de i Sverige allerede 1549, og idet man af hensyn til bøderevisionen paabød, at dombøgerne skulde indsendes til centraladministrationen, er adskillige af disse (i modsætning til hvad tilfældet er i Danmark) endnu i behold, ja en enkelt finsk dombog rækker helt tilbage til 1443. I det finske rigsarkivs serie foreligger nu dombogen for Nedre Satakunta i Kumogaards len, dvs. fra kyststrækningen nord for Åbo, et rent finsk omraade, hvorfor det unægtelig er af interesse, at protokollen udelukkende føres paa svensk. Retsordningen er naturligvis den gamle svenske, der i høj grad adskiller sig fra den danske, bl. a. derved, at der kun holdtes ting faa (4–5) gange om aaret; men paa grund af retskredsens størrelse rejste dommeren rundt til hvert af de 8 administrative sogne (fjerdinger), hvorved »sessionerne« kunde vare fra en halv snes dage op til en maanedes tid. Som man kunde vente, er selve retsreferaterne uhyre knappe (»dømtes NN sag til 9 mk. for tre slag, han slog PP, efter 12 mænds ransagen«), og her findes et værdifuldt kontrolmateriale i den bevarede saköreslängd. I modsætning til danske forhold lededes herredstinget som regel af en adelig herredshøvding; men ikke sjældent var det i det daglige en lagläser, der fungerede, og det folkelige element i form af herredsnævn m. m. spillede en meget stor rolle i retsplejen. Langt de fleste sager angaar slagsmaal o. lign., hvortil selvfølgelig kommer et betydeligt antal vedrørende jordbrug, jagt m. fl. næringsveje, og her vil der utvivlsomt være meget at hente for specialdisciplinerne. For danske læsere bør det bemærkes, at Christiern II's felttog endnu var i klar erindring; »jutetiden« huskedes ikke for det gode, og en mand ifaldt 40 mk.s bøde for at have kaldt Sveriges beskrevne lov for *jute lag*. En grundig indledning og udførlige registre gør udgaven til en praktisk haandbog, og her findes saavel person- og stednavne- som et sagregister, ordnet efter systematiske retningslinier.

TROELS DAHLERUP

KRISTOF GLAMANN: Bryggeriets historie i Danmark indtil slutningen af det 19. århundrede. København, Gyldendal, 1962. 291 s. 16 plancher. 42,50 kr.

Emnet lyder umiddelbart festligt, og indledningskapitlet lever op til de tørstigste forventninger. Med en række storartet valgte citater og eksempler illustrerer professor Glamann øllets betydning i hverdag og fest for vore forgængere fra de største som Christian IV på Trefoldigheden til de mindste som børnene i Børnehuset. Men læseren erindres også om, at øllet for vore stærkt konsumerende for-

fædre ikke var det rene pjank; i Christian IV's børnehus skulle brøndene være låsede, »på det at børnene ikke skal få tilfælde deraf at drikke«.

Efter indledningskapitlet bliver tonen dog alvorligere, som det sømmer sig den økonomiske historikers behandling af et så vigtigt erhverv. I første hovedafsnit gives der en indgående beskrivelse af den før-industrielle bryggeriteknik. Forfatterens kyndighed i dette grænseland mellem den materielle kulturhistorie og den økonomiske historie er til stor glæde for læseren, ikke blot fordi han efter endt læsning føler sig i stand til selv at begynde som håndbrygger, men også, og det er vel nok så betydningsfuldt i sammenhængen, i stand til at følge argumentationen i de kronologiske afsnit uden at fortvivle over tekniske finesser som udbrygningsforhold og stænkeskæpper.

Den kronologiske fremstilling er delt i tre hovedafsnit. Det første fra ca. 1550 til ca. 1700 behandler især laugsforhold, beskatning og Kongens Bryghus. De samme emner dominerer også andet kronologiske afsnit, ca. 1700 til ca. 1800, idet dog opmærksomheden her især samler sig om det berygtede københavnske bryggerkartel, den såkaldte omgangsbrugning. I det sidste afsnit, der behandler det 19. århundrede, er det ændringerne i bryggeriets teknik og udviklingen i de enkelte foretagenders størrelse, der træder i forgrunden.

Udvalget af stof har naturligvis været betinget af det bevarede kildemateriale, og bogen kommer på den måde til at give både mere og mindre end titlen lover. Frem til tiden omkring 1800 er bogens hovedtema forholdet mellem staten og bryggerne, især det københavnske bryggerlaug. Først i det 19. århundrede bliver det muligt at se bryggerierne indefra og inddrage provinsens bryggerier i større omfang. Hjemmebrygningen har forfatteren i det store og hele måttet lade ude af betragtning. Det meget lange snit har umuliggjort en homogen behandling af stoffet, men fører til gengæld andre fordele med sig. Ved at følge et enkelt erhverv gennem en så lang periode belyser professor Glamann ikke kun dette særlige fag, men han giver samtidig et meget tankevækkende længdesnit af dansk erhvervspolitik fra middelalderens slutning til det 19. århundrede.

Ordet tankevækkende er brugt med vilje, for bag de skarpt belyste forgrunds-emner skimter læseren uløste og urejste problemer af stor rækkevidde. Helt centralt forekommer spørgsmålet: hvor meget betød øllet i den før-industrielle danske økonomi, og hvor meget betød den forbrugsomlægning fra øl til brændevin, kaffe eller te, der fandt sted i det 18. århundrede? Om nogen nøjagtig besvarelse af disse spørgsmål kan der selvsagt ikke være tale, men det er interessant at prøve at drage konsekvensen af nogle af de oplysninger, der meddeles, for derved at få en fornemmelse af, hvilken størrelsesorden vi har med at gøre.

Professor Glamann slutter sig til den oftere anførte formodning angående det gennemsnitlige ølforbrug, 4 potter pr. mand pr. dag. Det er ikke blot en anelig vædskemængde, knap 4 liter, det er også et væsentligt tilskud til kosten – forsigtigt kan man sige næppe mindre end 1000 og næppe mere end 1500 kalorier. En så bred strøm må have lagt beslag på en væsentlig del af den danske landbrugsproduktion.

Skolebørn har i det 17. århundrede ikke fjernet sig langt fra de 4 potter, hvis vi skal tro opgivelserne fra Børnehuset, Herlufsholm og latinskolen i Nyborg. Men lad os være beskedne og af hensyn til de endnu yngre regne med et gennem-

snitligt ølforbrug på kun 3 potter ved midten af det 17. århundrede. Hvis vi antager, at kongerigets befolkning ÷ Skånelandene på dette tidspunkt har været ca. 550.000 (Aksel Lassen), ville befolkningens daglige forbrug have været 12.132 tønder eller 4.428.180 tønder à 136 potter om året. Med et ret tarveligt udbrygningsforhold på 12 tønder øl af hver pund malt à 4 tønder ville denne flod af øl kræve 1.476.060 tønder malt. Med et fradrag for rumfangsgevinsten ved maltningen på godt 5% ville den årlige ølproduktion lægge beslag på ca. 1.400.000 tønder byg.

Vi kender ikke den danske kornproduktion ved midten af det 17. århundrede, men for midten af det 18. århundrede anslår Falbe-Hansen den med forsigtighed til gennemsnitligt 4.500.000 tønder korn om året.

De størrelser, der ligger til grund for beregningen, er behæftet med usikkerhed. Høstudbyttet kan have været større o. 1650 end 4.500.000 tønder om året, eller det gennemsnitlige ølforbrug kan have været mindre end 3 potter om dagen. Det kan heller ikke udelukkes, at udbrygningsforholdet har været højere, populært sagt, at der har været mere vand i øllet. (Denne mulighed synes ikke underbygget i kilderne for det 17. århundredes vedkommende, men bliver aktuel i det 18. århundrede). Men hvis vi fastholder de variable, der med vor nuværende viden synes bedst underbyggede i kilderne, kommer vi til den overraskende konklusion, at vore tørstige forfædre ved midten af det 17. århundrede indtog lige ved en trediedel af den danske kornproduktion i flydende form.

Vi kan prøve at nærme os problemet ad en anden vej, ikke gennem det anslåede forbrug pr. næse, men gennem det faktiske maltforbrug i København. Vi ved, at de ca. 60.000 københavnere i 1730'erne brugte gennemsnitligt 77.000 tønder malt om året. Under hensyn til matrosernes kostmalt og eventuelle unddragelser fra konsumtionen må dette betragtes som et minimumstal; det skulle dog være malt nok til at sikre hovedstadens indbyggere knap 2 potter tyndt øl om dagen. Regner vi det københavnske forbrug for typisk og sætter kongerigets befolkning til 715.000 (med alle forbehold), kommer vi med et tyndere øl, men en større befolkning end ved midten af det 17. århundrede til et årsforbrug på ca. 900.000 tønder byg, dvs. ca. en femtedel af gennemsnitshøsten ved århundredets midte som anslået af Falbe-Hansen.

Dette sidste regnestykke er for så vidt sikrere, som udgangspunktet her er et faktisk forbrug af malt. Desværre dukker der samtidig nye problemer op. Det københavnske forbrug var muligvis atypisk og muligvis særlig højt i 1730'erne (de mange byggearbejder). Endelig ved vi, at det københavnske maltforbrug var væsentlig lavere i 1740'erne. En forbrugsomlægning var allerede i gang, men hvornår var den begyndt? Heller ikke denne beregning kan give os mere end en antydning af den størrelsesorden det drejer sig om.

Med det foreliggende materiale er det ikke muligt at komme længere, men det er tilstrækkeligt til at fastslå bryggeriets betydning for den før-industrielle danske økonomi. Dermed må vi også indrømme de ændringer, der fandt sted i forbrugsvanerne mellem det 17. og det 19. århundrede, en helt central plads i den økonomiske historie. Hvornår fandt de sted? Hvad skete der med det frigjorte korn (eller de frigjorte landbrugsarealer)? Hvilke næringsmidler trådte i stedet for øllet?

Der er historiske værker, der nipper til de hvide pletter på historiens land-

kort ved at kortlægge og beskrive hver detalje i et lille hjørne, og andre, der er som ekspeditionsrapporter fra rejser gennem ukendte egne. Denne bog er af den sidste type. Professor Glamann beskriver forbilledligt de fænomener, han har iagttaget under sin ekspedition, men bag de laugsproblemer, statsindgreb og tekniske forhold, der er bogens hovedlinje, aner læseren langt videre problemer og perspektiver.

NIELS STEENGAARD

C. R. BOXER: *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800. The History of Human Society*. Gen. ed. J. H. Plumb. London, Hutchinson & Co. Ltd., 1965. xxvi + 326 s. Ill. og kort. 50 sh.

»*The condition of man is now superior to what it was*«. Det er vist længe siden, en seriøs historiker har vovet at give så utvetydigt udtryk for sin udviklingsoptimisme som Cambridgehistorikeren J. H. Plumb i sin indledning til dette bind i den af ham redigerede serie, »*The History of Human Society*«. Plumb har tidligere i flere essays beskæftiget sig med historiens og historikerens plads i vor tids samfund og kultur, han har beklaget svælget mellem den professionelle forsker og den dannede læser og set det som et resultat, ikke kun af den videnskabelige specialisering, men også af hele det sidste halve århundredes kulturelle usikkerhed.

Dette bevidste engagement er seriens udgangspunkt. *The History of Human Society* skal ikke blot være endnu en række textbooks, planen er, at bindene tilsammen skal give et impressionistisk billede af menneskehedens udvikling gennem de to store revolutioner, den neolitiske og den industrielle, til nutidens komplicerede samfund, hvor »menneskenes vilkår er bedre end før«. Det er med andre ord velstands- og udviklingssamfundenes verdenshistorie, Plumb ønsker at skabe, og dermed en verdenshistorie, der vil forekomme den nutidige læser relevant.

Planen er mere end ambitiøs, men den forekommer meget sympatisk og rigtig. Om den så er gennemførlig er en anden sag. Lord Acton's *Cambridge Modern History* var også i sit oplæg båret af et tidsbestemt engagement, men i sin udformning levede den sjældent op til oplægget – hvad der måske snarest var en fordel for de enkelte bidrag.

Det foreliggende bind er udarbejdet af Camoensprofessoren i portugisisk ved King's College, London, C. R. Boxer, der er kendt som forfatter til adskillige originale arbejder inden for både portugisisk og nederlandsk ekspansionshistorie. Skønt hans oprindelige udgangspunkt var Det fjerne Østens historie, og han hidtil kun har beskæftiget sig med europæisk historie i forbigående, har han i dette bind valgt at lægge tyngdepunktet i Nederlandene. Bogen er tilrettelagt som den nederlandske ekspansions kulturhistorie, med eftertryk på nederlandsk. Dagligliv og idehistorie er skildret på baggrund af en omhyggelig redegørelse for den politiske og økonomiske struktur, der alene udgør op mod en trediedel af bogens omfang. Ét kapitel er helliget udviklingen af den eneste nederlandske bosætningskoloni af varig betydning, Sydafrika, mens de øvrige kapitler behandler forhold som religionen, livet om bord på skibene og i forter og faktorerier.